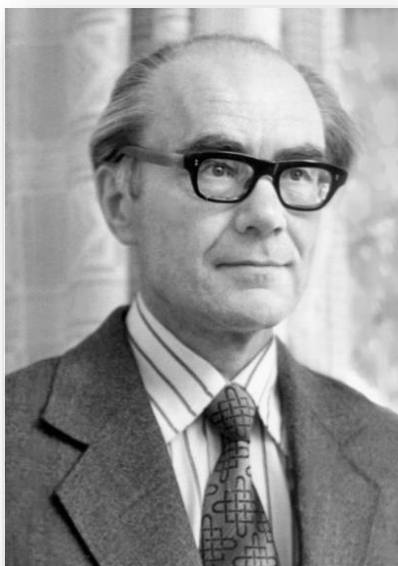

Verba volant, scripta manent

Skirta Jono Paulausko 100-osioms gimimo metinėms

„Ištarti žodžiai nuskrenda, raštai – pasilieka“, – taip būtų galima išversti į lietuvių kalbą lotyniškąjį posakį. Šis itin tinka tuomet, kai norima apibūdinti jurbarkiški Joną Paulauską, kuris perskaitė ir ištare milijonus lietuviškų žodžių, juos sudėjo į žodynus, kad tie gyventų šimtus metų į ateitį; kuris mėgo artimiesiems dedikuoti savo knygas su lotyniškais palinkėjimais.

Tikra tiesa, kad tai, kas pasakoma, yra dažnai užmirštama. O rašytinis dokumentas ar leidinys išsaugo praeities realijas, leidžia remtis faktais, skatina prisiminti. Jeigu pavartysime „Visuotinę lietuvių enciklopediją“ ir interneto enciklopedijas, tai jose rasime apie kraštietį Joną Paulauską pateiktą gana trumpą, tačiau iškalbingą informaciją apie darbštų žmogų ir tikrą lietuvių kalbos mylėtoją.

Jonas Paulauskas gimė 1923 m. sausio 9 d. Jurbarkė. 1945–1949 m. studijavo Kauno universitete. 1950 m. baigė Vilniaus universitetą ir pradėjo dirbti Lietuvių kalbos institute. 1959 m. apgynė disertaciją, ištyrė 16 gyvenamųjų vietų „Lietuvių kalbos atlasui“, paskelbė daug straipsnių apie kalbos kultūrą, frazeologiją, sudarė ir 1977 m. išleido pirmąjį „Lietuvių kalbos frazeologijos žodyną“, su kolegomis parengė įvairių žodynų, tarp kurių – svarbiausias lietuviams daugiatomis „Lietuvių kalbos žodynas“.

1965 m. J. Paulauskui paskirta Lietuvos valstybinė ir 1996 m. Lietuvos Respublikos mokslo premijos. 2002 m. gauta Lietuvos mokslo premija. Tais pačiais metais apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaiškščio Gedimino ordino Riterio kryžiumi.

Kalbininkas mirė 2003 m. gruodžio 12 d. Vilniuje.

Jonas Paulauskas – vienas žymiausių lietuvių kalbininkų, humanitarinių mokslų daktaras. Jis buvo tikras žodynininkas, virš 50 m. dirbęs prie dvidešimties „Lietuvių kalbos žodyno“ tomų ir vienas arba su bendradarbiais parengęs nemažai kitų žodynų (be jau minėtų leidinių, autorystė taip pat priklauso „Rusų–lietuvių kalbų frazeologijos žodynui“, „Sisteminiam lietuvių kalbos frazeologijos žodynui“, „Pradinukų žodynui“, „Paauglių žodynui“).

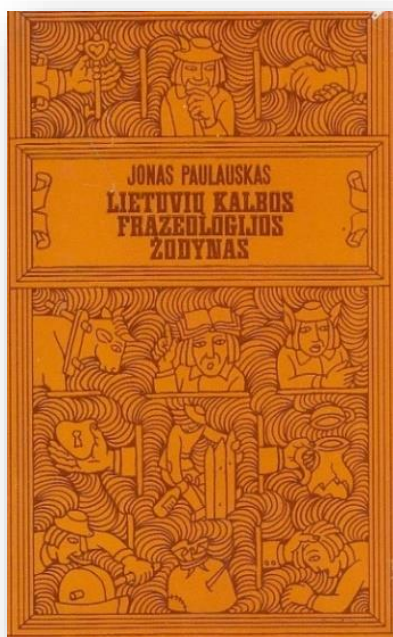
Sovietų okupacijos metais dirbti lituanistinį darbą išties buvo nelengva. Reikėjo turėti tvirtą valią ir net užsispyrimą, sugebėjimą laviruoti tarp politinių reikalavimų, talentą tautiečius nuolat skatinti, kad būtų išsaugota gimtoji kalba. Kalbininko J. Paulausko darbai ir amžininkų prisiminimai gražiai įrodo, kad būtent tokių savybių ir turėjęs jis.

Kalbininkas Jonas Klimavičius apie J. Paulausko veiklą yra pasakęs – „Akademine leksikografija tapo didžiuoju Jo tikslu ir gyvenimo darbu – opus magnum.“

Kaip tai atsitiko? Jonas Paulauskas savo prisiminimuose yra minėjęs įvykį, kuris nulėmė jo gyvenimo pasirinkimą. Mokydamasis gimnazijoje per prancūzų kalbos pamoką su kitais gimnazistais skaitė apsakymą ir jame rado žodžių junginį „coiffer sainte Catherine“, kurio pažodinė reikšmė – „šukuoti šventąją Kateriną“ – visiškai pagal prasmę nesiderino su sakinio mintimi. Tą kartą mokytoja paaiškino, kad tas posakis reiškia „likti netekėjusiai“, kad prancūzų kalba turi nemažai tokių paslėptos minties posakių ir kad lietuvių kalboje lyg ir nesą tokio reiškinio, kai žodžių junginio reikšmė vienokija, o junginį sudarančių žodžių – visai kitokija. Gimnazistai tuo metu net nesusimąstė, kad tokių posakių lietuvių kalba tikrai turėjo daug, jau tada žmonės pasakydavo, kad „tavo kreiva ranka“ ar „pataikė Dievui į langą“.

Prieš 70–60 metų Lietuvos kalbininkai žodžių junginių, kurie dabar yra vadinami frazeologizmais, neišskyrė iš kalbos vartosenos, niekas jų visai ir netyrinėjo. „Po daugelio metų, prisiminęs istoriją su šventąja Katerina, pradėjau kaupti tokius frazeologinius junginius. Iš jų susidarė visas žodynas, kurį „Šviesos“ leidykla 1977 m. išleido atskira knyga. Žodynas greitai dingo iš knygynų, nes iš tikrųjų tai buvo gana įdomi, netgi pasiskaitymų knyga...“ – išlikę J. Paulausko prisiminimai.

Leidiny's visuomenės ir mokslininkų iškart buvo labai gerai įvertintas. Tuo metu apie žodyną informacija pasirodė net Londone leidžiamame žurnale „Europos lietuvis“ (būtų įdomu sužinoti, kaip žodynas „pramušė“ sovietinę sieną ir pasiekė laisvąjį pasaulį).

1978 m. leidinio „Mūsų kalba“ šeštajame numeryje buvo išspausdinta kalbininko Vytauto Vitkausko recenzija apie Jono Paulausko išleistą knygą „Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas“. Recenzentas pastebėjo, kad kalbos fenomeno – frazeologizmų – rinkimo ir mokslinio tyrinėjimo, „šio sunkaus, daug kruopštumo ir išvalgumo reikalaujančio darbo pirmasis ėmėsi patyręs mūsų leksikografas Jonas Paulauskas“, kad šiam frazeologizmus reikėjo „pačiam susilasioti iš tarmių ir įvairių raštų“, „pasinerti į šią kalbos faktų jūrą“, „peržiūrėti kelis milijonus lapelių, ieškant norimų faktų; perskaityti šimtus mūsų klasikos ir naujausios literatūros puslapių“. Taip pat pridūrė, kad „žodyno išspausdinimas buvo itin nelengvas (atidavus žodyną į leidyklą, dar turėjo praeiti penkeri ilgų svarstymų ir dvejonų metai)“. Deja, tuo metu buvo nemažai

tokių (ir įtakingų) tautiečių, kurie labai garsiai šaukė apie lietuvių kalbos nereikalingumą.

„Viską įveikia užsispyrimas, tvirtas noras pasiekti užsibrėžtą tikslą“, – puikiai J. Paulausko charakterį yra apibūdinęs kalbininkas V. Vitkauskas. Panašiai yra įvertinęs ir kolega Jonas Klimavičius, sakęs, kad iš Jurbarko krašto kilęs kalbininkas „placiai rėpė, daug aptekę, gebėjo ir giliai užgriebti“ ir kad „buvo tikras gyvo, vaizdingo žodžio entuziastas: ir tart, ir paklausyt“.

Iš tikrųjų „Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas“ buvo itin gera knyga, frazeologijos rinkinys, padėjęs ir dabar padedantis išsiaiškinti posakių prasmes, leidžiantis susirasti tinkamų vaizdingų posakių, saugantis lietuvių tautos kalbos ir senųjų raštijos paminklų menines vertybes. Žodyne pateikta daugiau nei 24 000 frazeologizmų, o šalia jų – paaiškinimai ir vartojimo pavyzdžiai. Dažniausia tai sakiniai, kuriuose tie frazeologizmai buvo pavartoti. Autorius tų sakinių rinko iš K. Donelaičio, A. Juškos, V. Kudirkos, Maironio, I. Simonaitytės, Vaižganto, Žemaitės ir kitų rašytojų kūrinių, taip pat iš įvairiose Lietuvos vietose gyvenusių žmonių pasakytų ar užrašytų pasakojimų. Nemažos dalies vaizdingų frazeologizmų prasmei atskleisti J. Paulauskas parinko pavyzdžių iš Jurbarko krašto.

Dievui nekėlus, dralą duoti (kėlti), iš kalbos izeiti, iš panosės, į sykį, jomarkus rodyti, kad velnias darosi, kaip ant šakių, kėlmai žino, ne kumelio juokas, ožį varyti, pusė ausies, ragožių pastatyti, šuns giesmės, tai gana, tam tyčia, žodis po žodžio – šiuos frazeologizmus J. Paulauskas iliustravo Jurbarko miesto žmonių pasakytais ir užrašytais sakiniiais.

Akis iškišti, ant kojų pastatyti, armoniką uždaryti, ešerį kėlti (statyti), įmerkti uodegą, gana tikėtai, kad vis driup, koks čia daiktas, per rankas eiti, uodegą papūsti, širšių kulešius – tai frazeologizmai, kuriems pavyzdžiai buvo parinkti iš Skirsnemunės krašto.

Iš peties, į jaučio ragą išalo, kaip ožys į kopūstus, kurių velnių, laikas į laiką, liežuvį nuryti, pamatus draskyti, pilni rungai – šie frazeologizmai įamžinti eržvilkiškių sakiniuose.

Ant seilės papulti, ožką prieis prie vežimo, velnias laužia blauzdą – vadžgiriškių posakiai.

Akis padėti, ant nykščio mauti, ausys kruta, be mados, kaip višta su koja, meška nusilaužtų kojas, nėra ko pažiūrėti, nosį kišti, tradys byra – Šimkaičių apylinkėse surasti kalbos perlai.

Dobilų nemindys, kaip kumelė – središkių sakiniuose rasti frazeologizmai.

Iš nagų spirtis, į širdį įlįsti, letenas pardėstyti, nosį užlaužti – sakę Raudonės krašto žmonės.

Kaip be kojų, liežuvium makaluoti, niekais izeiti, pilvą maldyti – čia jau Veliuonos krašte užrašyti posakiai...

Ar visų frazeologizmų prasmė aiški? Ar neprireikę žodyno?

Jonas Paulauskas parašė nemažai mokslinių straipsnių, išspausdintų leidiniuose „Literatūra ir kalba“, „Kalbos kultūra“, „Gimtoji kalba“, „Lietuvių kalbotyros klausimai“, almanache „Žmonės ir kalba“, „Lietuvių kalbos gramatikos“ II tome ir kitur. 1979 m. „Kalbos kultūroje“ paskelbtas straipsnis „Leksiškos variantų norminimas“, kuriame autorius drąsiai kalba ir apie tai, kad vietoj kai kurių svetimybų „lietuvių kalboje yra atitinkamos reikšmės savų žodžių“, kad „įvairūs tarminiai žodžiai buvo (ir tebėra) laikomi lietuvių kalbos turtu, papildančiu literatūrinės kalbos žodžių lobyną“.

Savo straipsniuose J. Paulauskas visuomenę, o ypač mokytojus ir mokinius, ragino vartoti kuo daugiau vaizdingų lietuviškų posakių ir žodžių, domėtis frazeologizmais, sinonimais, homonimais. Ir ne tik ragino. Su kytu žodynininku Gražvydu Kirvaičiu parengė ir 1992 metais išleido „Pradinukų žodyną“. Tais laikais neįprasto turinio ir formos, labai gausiai iliustruoto ir sugrupuoto pagal prasmes žodžiais žodyno 20 tūkstančių egzempliorių neužteko visiems.

J. Paulauskas tėvams ir mokytojams yra rekomendavęs kuo įdomiau ir žaismingiau vaikus mokyti lietuvių kalbos ir ją palyginti su kitomis kalbomis. O tinkamų progų, jo nuomone, daug, pavyzdžiui: surasti ir aptarti žodžius, kurie vienodai skamba, bet turi skirtingas reikšmes (*žiedas, kasa, perkasi, sunkiau*), perskaityti iš kito galo žodžius (*sula, sulėk, oda, sušus, oro, sūrūs, supus, Roma (amor – prancūzų ir lotynų kalbose tai yra „meilė“)*) arba net sakinius (*net anie eina ten; o kitus elgeta po pat egle sutiko*), iš dviejų skjemenų sudaryti du žodžius (*lė-kiau ir kiau-lė, dau-ba ir bau-da, kįm-šau ir šau-kįm*).

Kalbininkas buvo įsitikinęs, kad visuomet reikia ieškoti būdų, „kurie tiesiogiai ar netiesiogiai skatintų mūsų žmones gerbti savo kalbą ir laikytis jos nusistovėjusių normų“.

Nemažai metų šalia dirbęs kolega Jonas Klimavičius yra pastebėjęs, kad ant Jono Paulausko darbo stalo visada buvo daugybė leidinių – mokslinių studijų ir žodynų – įvairiomis kalbomis. „Buvo racionalus, tačiau bent kiek romantiškas, jaukus. Į darbą – kaip ugnis, pildavo greitai. O kartais taip susimąstęs sėdi, nė krus“, – apie jurbarkiški kalbininką pasakojo J. Klimavičius, visuomet jautęs vyresniojo bendradarbio supratimą, paramą ir nuoširdumą. Ryšį su bendradarbiais ir atsidadimą kalbos reikalams gražiai papildydavo J. Paulausko dovanos – žodynai, kuriuos jis dovanodavo kolegoms, ne kartą užrašydamas lotyniškų palinkėjimus – dedikacijas. Jonui Klimavičiui buvo paskirti prasmingi Cezario žodžiai – *Dextram partem operis administrare* (liet. – „imtis darbo iš dešinės pusės“, t. y., „sumaniai imtis darbo“).

Apie savo gyvenimo džiaugsmus, problemas ir sveikatą J. Paulauskas daug nekalbėdavo. Juk buvo labai sunkių ir skaudžių momentų. Ir malonių dienų. O apie bajorišką kilmę bendradarbiai sužinojo tik 2000 m. gruodžio 1 d., kai Lietuvių kalbos instituto Žodynų skyriuje vyko J. Paulausko mokslinio darbo 50 metų sukaktis. „Ilgai nežinojom, kad bajoras, bet buvo iš tų tikrųjų – rimtas, ramus, santūrus, tiesus, dalykiškas, patikimas, orus, taurus...“ – nuoširdžiai įvertino J. Klimavičius.

2002 metai Jonui Paulauskui tikrai buvo išskirtiniai. Baigtas leisti didžiausias XX a. lietuvių kalbotyros veikalas – „Lietuvių kalbos žodynas“, kurio visus dvidešimt tomų kalbininkas redagavo, tam atidavęs daugybę metų ir energijos. Taip su kolegomis amžiams išsaugojęs mūsų tautos sąvastį – kalbos žodžius, kurie jau neišskris ir niekur nepradings.

Kraštietis apdovanojamas Lietuvos mokslo premija, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Riterio kryžiumi. Tais pačiais metais dalyvauja įvairiuose iškilminguose renginiuose, skirtuose Lietuvių kalbos žodyno išleidimui, sažo kalbas, kuria naujus planus...

2002 metais Algimanto Žižiūno ir Gintaro Mačiulio nuotraukose įamžintas Jonas Paulauskas

Žmonės Joną Paulauską labai dažnai matydavo besišypsanti. Būdavo nelengva pajauti, kada jam sunku, o kada gera. Ta nuoširdi šypsena liko iki paskutinio atodūσιο, ir net po mirties. „Žiūrėk, Jonas šypsosi, – žvakų šviesos prieblandoje šv. Jonų bažnyčioje rodydama sakė velionio žmona, – gal jam ir neskauda...“ – „Gimtojoje kalboje“ išspausdintame atsisveikinimo straipsnyje „Didysis žodynininkas su šypsena“ prisiminė Jonas Klimavičius ir pastebėjo, kad „tautai liko surašytas jo žodžių lobis – mokslui ir gyvenimui [...]. Galėjo būti dar ir Jurbarko žodynas“ ir „kai tiek darbų ir gėrio palieki, gali ir Mirtis Tau šypsotis, ir Tu numiręs gali gulėti ramus su šypsena.“

Jurbarko kraštas tikrai gali, ir privalo, pagrįstai didžiuotis ir prisiminti Joną Paulauską – žmogų, kuriam Dievas ir Likimas skyrė nemažai išgyvenimų, bet padovanojo nuolatinę šypseną veide, tvirtą norą išsaugoti lietuvių tautos žodyną ir tikėjimą lietuvių kalbos klestėjimu.

Dokumentų ir viešųjų ryšių skyriaus vyriausiasis specialistas Antanas Gvildys

*2023 m. sausio mėn.
Jurbarkas*